

Lietuvos ateities vizija egzilio tekstuose 7 – 8 – amė dešimtmečiuose

I. Įvadas

Turbūt niekas nesiginčys, kad visas išeivijos – lietuviškosios išeivijos – dalis: katalikus, liberalus, vlikininkus, frontininkus, skautus, europiečius ir amerikiečius, senuosius ir naujuosius (išskyrus komunistus) vienija viena idėja ar vizija, kad Lietuva ir vėl kada nors bus nepriklausoma. Ši Lietuvos ateities vizija, niekada nebuvo mirusi. Maža to, šios politinės emigracijos tikslas ir buvo valstybės nepriklausomybė, o uždavinys – valstybingumo puoselėjimas.¹

Ši tikslą išeiviai visada palaikė ir visomis galiomis jo siekė. Pasibaigus II – ajam pasauliniam karui, kuris ir buvo šios politinės emigracijos priežastis, laukiant Lietuvos valstybingumo atkūrimo daug buvo tikimasi iš Vakarų valstybių. Vėliau pasibaigus partizaniniam karui Lietuvoje ir išblėsus vilčiai, kad kas nors dėl pavergtų tautų pradės naują karą su Sovietų Sąjunga, buvo pradėta ieškoti kelių kaip suartėti su likusia tautos dalimi. Kultūrinai mainai ir kitos programos, neleido išeivijai užmiršti savo pagrindinio tikslo, o 7 – ojo dešimtmečio įvykiai Vidurio ir Rytų Europoje: Kubos krizė 1962m., Čekijos įvykiai 1968 m. ir kt., bei jų atgarsiai Lietuvoje, švelnėjantis okupacinis režimas Sovietų Sąjungoje, nauja – disidentų - emigracija atgaivino viltį, kad Sovietų Sąjunga anksčiau ar vėliau žlugs, tuo praktiškai neabejojo nieks, o tada Vidurio ir Rytų Europos tautos galės pradėti savo valstybingumo atkūrimą ar sukūrimą.

Būtent tuo metu išeivija suprato, kad naujas karas būtų pražūtingas pačiai Lietuvai ir vis dar esant stipriam sovietiniam režimui, buvo pakeistas ir kovos pobūdis dėl Lietuvos nepriklausomybės. Pradedama atsisakyti minties, jog pavyks atkurti tokią Lietuvą, kokia ji buvo iki karo ir pradėta kalbėti apie tai, kokia ateitis laukia Lietuvos ir ką šiuo metu būtų galima padaryti.

Šio darbo tikslas ir būtų analizuojant išeivių tekstus (atsiribojant nuo literatūrinių ir žiūrint tik publicistinius), pateikti ateities Lietuvos vaizdą, tokį, kokį jie įsivaizdavo, būtent jau šiems naujoms tendencijoms kovoje už Lietuvos valstybingumą įsigalėjus.

Todėl tarp analizuojamų tekstų ir atsidūrė 1960 – 1980 metais išeivijos spaudoje skelbti tekstai. Dėl nepakankamo periodiškumo, t.y. ištisu, kai kurių laikraščių nebuvimo, kurie, galbūt, būtų leidę labiau įsigilinti į temą, buvo apsiribota “Metmenyse”, “Aiduose”, “Į laisvę”, “Ateityje”, “tėvynės sarge” bei “Tėviškės žiburiuose” spausdintais Vytauto Bagdanavičiaus², Karolio Drungos³, Leonardo Dambriūno⁴, Algimanto Gurecko⁵, Jono Kasulaičio⁶, Broniaus Nemicko⁷, Vinco Rastenio⁸, Zenono Rekašiaus⁹, Leono Sabaliūno¹⁰, Jono Stikloriaus¹¹, Simo Sužiedėlio¹², Aleksandro Štromo¹³, Tomo Venclovos¹⁴ ir Prano Zundės¹⁵ tekstais. Visi šie autoriai yra gimę pirmoje nepriklausomoje Lietuvoje ir visi išskyrus A. Štromą ir T. Venclovą, pasitraukė į Vakarus karo ar pokario metais, taigi atstovauja politinės emigracijos išeivijai. Dauguma minimų išeivijos atstovų vienu ar kitu laikotarpiu priklausė įvairioms lietuvių organizacijoms: VLIKui, ALTui, PLB ir t.t., kas leidžia daryti išvada, kad pasirinkti autoriai dalyvavo politiniame lietuvių bendruomenės gyvenime, dėl ko, galimas daiktas, svarstė būsimojo valstybingumo atkūrimo variantus.

Žinant, kad Lietuvos kaip suverenios valstybės atstatymas, buvo pagrindinė išeivijos politinio gyvenimo sfera, diferencijuoti, juos į katalikus, liberalus, vyresniąją ar jaunesniąją kartą, mūsų požiūriu nėra tikslinga

1 Kasulaitis J. A. *Valstybingumas politinės emigracijos fone* // Aidai. 1968. Nr. 2. P. 30.

2 Bagdanavičius V. *Kokia bus santvarka komunizmui žlugus* // Tėvynės sargas. 1979. Nr.2.

3 Drunga K. *laisvės kovos metodiką peržiūrint* // Metmenys. 1965. Kn. 10.

4 Dambriūnas L. *Dabartinė Lietuvos būklė ir kelias į ateitį* // Į laisvę. 1976. Nr. 68.

5 Gureckas A. *Laisvės kovos metodiką peržiūrinti* // Metmenys. 1965. Kn. 10; Gureckas A. *Tautų apsisprendimas ir Rytų Europos taikos pagrindai* // Metmenys. 1979. Kn. 38.

6 Kasulaitis J.A. *Valstybingumas politinės emigracijos fone* // Aidai. 1968. Nr.2.

7 Nemickas Br. *Kelias į Lietuvos nepriklausomybę* // Į laisvę. 1978. Nr. 72 (109).

8 Rastenis V. *Priverstinės revoliucijos padariniai Lietuvoje* // metmenys. 1960. Kn. 3.

9 Rekašius V. Z. *Lietuvos perspektyvos politiniu ir kultūriniu požiūriu* // Į laisvę. 1979. Nr. 76 (113).

10 Sabaliūnas L. *Lietuvos laisvinimo klausimu*.

11 Stiklorius A. J. *Būsimoji Lietuva* // Aidai. 1983. Nr. 2.

12 Sužiedėlis S. *Ateities Lietuvos santvarka pagrindžio spaudoje ir jos palyginimas su Vakarų pasaulyje vyraujančiomis nuotaikomis* // Ateitis. 1983. Nr. 1-2.

13 Štromas A. *Politinė sąmonė Lietuvoje ir joje atsispindinčios ateities vizijos* // Į laisvę. 1978. Nr. 72.

14 Venclova T. *Dabartinė Lietuvos demografinė padėtis ir jos etnografinių ribų klausimas* // Į laisvę. 1978. Nr. 74.

15 Zundė Pr. *Ar mūsų kelias veda į laisvę* // Metmenys. 1965. Kn. 10.

dėl tos priežasties, kad nežiūrint ideologinių ar kitokių pažiūrų visi sutarė bendru reikalu – valstybingumo būtinumu, o ateities vizijos, net ir aptariamam laikotarpiui buvo daugiau spėliojimai, nei konkretūs siūlymai, dėl kurių būtų galėję kilti vienokių ar kitokių nesutarimų išėivijoje. Rašymas apie valstybingumo atkūrimą, daugiau ar mažiau, galėtų būti sietinas su agitacija labiau reikštis visuomeniniame gyvenime ar išėivijos mobilizacija bendram tikslui. Tai, kad į kai kuriuos leidinius, kaip “Į laisvę”, kuris buvo Lietuvių fronto informacinis leidinys, rašė ir liberaliosios srovės atstovai, lyg ir patvirtintą tą nuomonę, kad Lietuvos ateities svarstymai nebuvo ta tema, dėl kurios galėtų kilti konfliktai. Kita vertus, daugelio analizuojamų autorių tekstuose, nėra būsimos santvarkos modelio, kas leistų teigti, jog ši sritis buvo palikta VLIKui. Aptariamam laikotarpiui patys išėiviai daugiau laiko skyrė Sovietų Sąjungos ir tuometinės Lietuvos analizei per šį aspektą bandydami pateikti ateities perspektyvas. Maža to, pati Lietuvos ateities vizija irgi nebuvo taip smarkiai aptarinėjama, kaip tarkim: žmogaus teisės Sovietų Sąjungoje, jos žlugimo priežastys, jos viduje kylantis bruzdėjimai ir t.t. Darbe bus atsiribota ir nuo “Pilnutės demokratijos” svarstymo, kadangi tai atskiro darbo tema.

II. Lietuvos ateities vizija egzilio tekstuose 7 – 8 – amė dešimtmetyje

a) išsilaisvinimo galimybė ir perspektyvos

Kalbant apie Lietuvos ateities vizijas egzilyje, pirmiausia reiktų atsakyti į keletą klausimų: kodėl išėiviams tai rūpėjo ir kodėl būtent išėivija pradėjo kurti vienokius ar kitokius būsimos Lietuvos projektus.

Turbūt aiškiausiai atsakymus į iškeltus klausimus yra suformulavęs A. Kasulaitis: “esame politiniai ir tik politiniai emigrantai. Šia prasme mes apspręsti ne duonos, ne mokslo, ne meno, ne religijos, bet politikos. Tiksliau – valstybingumo.”¹⁶ Kadangi daugelis emigrantų emigraciją suvokė kaip laikiną būseną, tai nesunku suprasti jos ryšį su valstybingumo idėja. Nors ir suvokdami, kad Lietuvos nepriklausomybės gali tekti dar ilgai laukti, nes po partizaninio karo, daugelis išėivių suprato, jog Vakarų pasaulis susitaikė su esama padėtimi ir naujo karo galimybės nebėra¹⁷, išėivija kėlė sau misiją palaikyti nepriklausomos Lietuvos idėją. Todėl A. Kasulaitis nematė prasingesnio uždavinio šiai politinei emigracijai kaip savos valstybės savo širdyje – skaidresnio nepriklausomos Lietuvos idealo sukūrimo.¹⁸ Br. Nemickas šią misiją labiau konkretizavo ir apibūdino taip:

1. Pavergtą Lietuvą atitinkamai veikti laisvėjimo link, stiprinant jos dvasią, kad ruoštųsi ir tausotų savo jėgas tai valstybinės nepriklausomybės atgavimo progai;
2. Kelti laisvajame pasaulyje balsą, reikalaujantį Lietuvių tautos laisvės ir Lietuvai valstybinės nepriklausomybės, ir, kai yra reikalas, net kalbėti lietuvių tautos vardu.¹⁹

Taigi lyg ir siekdamas daryti ir toliau tai, ką darė visos išėivijos politinės organizacijos – visų pirma VLIKas, kurio atstovas jis ir pats buvo.

Šioms mintims pritartų ir L. Sabaliūnas, kuris išėivijos veikloje skiria du dalykus: Lietuvos laisvinimą ar išsilaisvinimą ir ruošimąsi išlaisvintai Lietuvai.²⁰ Ir čia pat jis suabejoja pirmo uždavinio realumu, teigdamas, kad šio uždavinio išėivija atlikti negali ir jos pastangos įvykių norima kryptimi nepakreipia, tačiau antrą uždavinį ji atlieka.²¹ V. Jungėnas (A. Štromas) išėivijai kėlė uždavinį parengti Lietuvos nepriklausomybės programą ir natūraliausia, kad šią programą ruoštų VLIKas ar kokia kita politinė srovė, apjungianti, visas kitas išėivijos organizacijas, siekiančias nepriklausomos Lietuvos, nežiūrint jų politinių nuostatų ir buvusių ar esamų nesutarymų.²²

Konstatavus, kad Lietuvos laisvinimas ar bent jau ruošimasis Lietuvos nepriklausomybės atkūrimui, jos ateities svarstymai, buvo išėivijos misija, reiktų pereiti prie dar vieno klausimo ar greičiau jo svarstymo išėivijos tekstuose: kada realiai galima tikėtis valstybingumo atkūrimo?

16 Kasulaitis J.A. *Valstybingumas politinės emigracijos fone* // Aidai. 1968. Nr.2. P. 50; Kojelis J. *1973 metai Lietuvos laisvinimo veikloje* // Į laisvę. 1974 Nr. 60. P. 23.

17 Gureckas A. *Laisvės kovos metodiką peržiūrinti* // Metmenys. 1965. Kn. 10. P. 132.

18 Ten pat. P. 54.

19 Nemickas Br. *Kelias į Lietuvos nepriklausomybę* // Į laisvę. 1978. Nr. 72 (109). P. 6.

20 Sabaliūnas L. *Lietuvos laisvinimo klausimai* // P. 38.

21 ten pat. P. 38.

22 Štromas A. *Laisvės horizontai*. – V. 2001. P. 349.

Šis klausimas kalbant apie Lietuvos ateities vizijas išeivijoje, buvo (bent aptariamam laikotarpiu) gal net svarbesnis ir susilaukęs daugiau diskusijų, nei būsimą valstybingumą formų svarstymas. Nuo 7 – ojo dešimtmečio pradžios egziliai pradeda, jei taip galima sakyti, atsikvošėti ir realiai matyti situaciją. Po dešimtmetį trukusio partizaninio karo Lietuvoje ir ilgo naujo karo laukimo tarp Vakarų ir Rytų, visos išeivijos srovės, daugiau ar mažiau pradėjo suvokti, tokios galimybės beprasmiškumu ir pradėjo svarstyti naujus būdus. A. Gurecko nuomone, naujas karas, kuris galėtų kilti po II – ojo pasaulinio, būtų atominis, o tai yra neracionali priemonė bet kokioms problemoms spręsti, kadangi visuotinio susinaikinimo mastas būtų toks milžiniškas, kad jame neišvengiamai žūtų pats karo objektas.²³ Be to, pats karas, kaip jis besibaigtų dar negarantuoja, kad Lietuva atsikurs, taip kaip po I – ojo pasaulinio karo, kadangi po jo vienos tautos atgavo nepriklausomybę, kitos iš viso naujai atgimė, tačiau buvo ir tokių, kurios visai išnyko, kaip politiniai vienetai.²⁴ Pr. Zundė 7 dešimtmečio viduryje, konstatavęs, kad karas nėra nei lauktinas nei geistinas matė tris Lietuvos perspektyvas:

1. JTO atitaisys paverktoms tautoms padarytą skriaudą, priversdama pavergėjus paklusti jos autoritetui.
2. Lietuvių tauta bus suvirškinta sovietinių tautų katile ir pasidarys tik geografinė sąvoka.
3. Tautų laisvėjimui palanki situacija Sovietų Sąjungoje, kada Lietuva palaispniui galėtų atsikratyti Maskvos įtakos ir atkurti nepriklausomybę.²⁵

Pirma ir antra galimybė jo buvo atmestos, nors ir realios, o trečia traktuojama kaip realiausia. Beje, apie tokį kaip vienintelį Lietuvos nepriklausomybės kelią, kalbėjo ir daugelis kitų išeivijos atstovų. Čia plačiau aptarsime tik kelių iš jų: L. Sabaliūno, Br. Nemicko, Z. Rekašiaus samprotavimus, mūsų nuomone plačiausiai nušviečiančius tokios galimybės aspektus. L. Sabaliūnas mano, kad Lietuva savo laisvę gali atgauti tik visuotinei suirutei kilus. Tačiau, jis, kaip, beje ir J. Šmulškštys, atmetė totalinio karo galimybę, kaip kenksmingą pačiai Lietuvai.²⁶ Riboto karo (pvz. karo tarp komunistinės Kinijos ir Rusijos – aut. past.) galimybė jo taip pat tuo metu netenkino ir buvo daugiau teorinio svarstymo klausimas, o ne konkreti galimybė.²⁷ Svarbiausiu reiškiniu, jis laiko krašto laisvinimą savomis jėgomis ir tokiam veiksmui jis mato keletą priešasčių. Anot, L. Sabaliūno: “išlaisvinimo svarba pirmiausia glūdi tame, kad jis laikui bėgant, tampa lyg ir neišvengiamu, lyg ir vieninteliu tautos keliu.”²⁸ Atmenus pašalinių jėgų įtaką laisvinimo reikalui, reikia pasitikėti tik savo jėgomis. “Vengrijos įvykiai tik patvirtino tai, ką daugelis jau nuo seno kartojo, kad tautų laisvė daugiausia tik tų tautų pastangomis iškovojama”²⁹, o toks pačių jėgomis siekiamas krašto laisvinimas yra ypač reikalingas ateities Lietuvai, nes :”būdami maža tauta, mes kitų kraštų dėmesį galime atkreipti tik savo pačių darbais”.³⁰ Ateities Lietuvos problema (nepriklausomybės atgavimas – aut. past.) buvo priklausoma nuo “viešosios opinijos”, ar nuo tarpvalstybinių susitarimų.³¹

Br. Nemickas nepriklausomybei atgauti matė šias sąlygas: Lietuvos laisvei palanki tarptautinė padėtis ir sovietinės sistemos žlugimas, o tiksliau sakant, šių dviejų sąlygų sanbėga: “turės būti mūsų bylai palanki tarptautinė padėtis ir pačios Sovietų Sąjungos žlugimas”.³²

Z. Rekašius teigia, kad tokiam numatomam Sovietų valstybės žlugimui įtakos turi ne išorinės, arba Vakarų valstybių jėgos, bet nacionalizmas.³³ Nacionalizmas, arba nacionalinis klausimas, kuris, jo nuomone, 8 – ojo dešimtmečio pabaigoje buvo didelis galvosūkis Krekliui.³⁴

Taigi, galime teigti, jog 7 – 8 – ame XX a. dešimtmečiuose išeivijos kovoje dėl Lietuvos suverenumo atstatymo, kilo kitokio pobūdžio kova: ne karo tarp Vakarų ir Rytų laukimas, ne tikėjimas tarptautinių bendrijų gerais norais, bet neišvengiamas Sovietų Sąjungos žlugimas. 7 – ame dešimtmetyje išeivija pradeda pastebėti, kad: “ Sovietų Sąjunga silpnėja, ji jau persirito per savo galybės viršūnę ir pradeda slinkti žemyn.

23 Gureckas A. *Laisvės kovos metodiką peržiūrinti* // *Metmenys*. 1965. Kn. 10. P. 132.

23 Ten pat. P. 54.

24 Sabaliūnas L. *Lietuvos laisvinimo klausimu* // P. 34.

25 Zundė Pr. *Ar mūsų kelias veda į laisvę* // *Metmenys*. 1965. Kn. 10. P. 116.

26 Sabaliūnas L. *Lietuvos laisvinimo klausimu* // P. 34 – 35; Šmulškštys J. *Mitai ir Lietuvos laisvinimas* // *Metmenys*. 1966. Kn. 11. P. 131.

27 Sabaliūnas L. *Lietuvos laisvinimo klausimu* // P. 34 – 35.

28 Ten pat. P. 36.

29 Ten pat. P. 36.

30 Ten pat. P. 38.

31 Ten pat. P. 38

32 Nemickas Br. *Kelias į Lietuvos nepriklausomybę* // *Į laisvę*. 1978. Nr. 72 (109). P. 4.

33 Rekašius V. Z. *Lietuvos perspektyvos politiniu ir kultūrinu požiūriu* // *Į laisvę*. 1979. Nr. 76 (113). P. 27.

34 Ten pat. P. 27.

... Sovietų imperijoje glūdi ir bręsta savi vidiniai prieštaravimai ir nėra jokio pagrindo manyti, kad ji bus išimtis iš kitų imperijų istorinio likimo – ir jos galybei ateis galas. Nežinia tik, kada tai nutiks, nors nuo to priklauso mūsų tautos likimas”.³⁵

Sovietų Sąjungos žlugimo priežastys buvo matomos daug kur, vieni galvojo, kad jos galas ateis su lig Kinijos – Sovietų Sąjungos karo pradžia, antri žlugimo priežastys matė sovietiniame disidentiniame sąjūdyje ar kaip Z. V. Rekašius tautiniame nacionalizme, kuris Krekliui buvo didelis galvosūkis³⁶. Šią idėją, ko gero, galėjo sustiprinti ir naujų emigrantų, jau iš sovietinės imperijos atvykimas.

b) dalinio valstybingumo ir Lietuvos tarptautinėje arenoje svarstymai

Kartu su šiomis mintimis atsiranda mintys apie būsimą Lietuvos santvarką arba kokia toji nepriklausoma Lietuva turėtų būti. Ar pasibaigus sovietinei okupacijai Lietuva turėtų būti tokia kaip iki 1940 metų ar kitokių formų.

Tokioje besikeičiančių kontūrų politikoje, K. Drunga išvelgia ir Lietuvos kaip nepriklausomos socialistinės valstybės pripažinimo galimybes.³⁷ Su tuo lyg sutiktų ir A. Gureckas, kurio nuomone, jei dabar visa tauta, tėvynėje ir emigracijoje sutartų ir pasinaudotų ta teise, kuri numatoma Sovietų Sąjungos konstitucijoje, tautoms laisvai iš jos išstoti, tai rusams dabar keblu būtų jį užspausti.³⁸ Tačiau J. A. Stiklorius visgi teigia, jog beveik visi išeiviai buvo vienos nuomonės, kad: “... geriausia forma pagrindiniams tautos interesams apsaugoti yra nepriklausoma, suvereni valstybė”.³⁹ Savotišką tokios valstybės modelį yra sukūręs Aleksandras Štomas, kuris Lietuvos ateities vizijas apjungė į 5 punktus (nors šie punktai atspindi labiau Lietuvoje gyvenančių lietuvių norus, tačiau reikia manyti, kad išeiviams jie irgi turėjo būti priimtini):

1. Laisva, nepriklausoma Lietuvos valstybė etnografiškai pagrįstose sienose. Ties tuo punktu reiktų sustoti kiek ilgiau.

Logiškai mąstant atrodytų, kad išeivija norėtų matyti, tokias Lietuvos sienas kokios jos buvo I – uoju Nepriklausomybės laikotarpiu, suprantama, tiek su Klaipėdos, tiek su Vilniaus kraštu. Kitaip tariant, juos būtų patenkinusios Tarybinės Lietuvos sienos. Tokios sienos būtų vienintelis būdas sustabdyti tarp iš Sovietų Sąjungos išsivadavusių Vidurio ir Rytų Europos tautų chaosą ir anarchiją, atsiradusius dėl teritorinių ginčų.⁴⁰ Nors iš spaudoje pasirodžiusių diskusijų, dėl Lietuvos etnografinių ribų, atrodo, kad niekas nebūtų prieštaravęs ir didesnės Lietuvos atstatymui, daugiau ar mažiau grindžiant tai istorine praeitimi. Tomas Venclova aptaręs įvairias Lietuvos sienas ir suskirstęs jas į: juridines, realias istorines ir kalbines, linkęs manyti, jog Lietuvos visuomenė, kuri suinteresuota atkurti tautiškai kompaktišką valstybę, neturėtų pernelyg plačiai užsimoti, nes didelis skaičius svetimtaučių, būtų nemaža problema.⁴¹ Tuo pačiu, jis daro prielaidą, kad atkurta Lietuva galėtų būti kur kas didesnė nei tarpukario ir apimti juridines ribas, į jas įeina Suvalkų gubernija, apjungianti dalį Baltarusijos žemių (88.000 kv. km.) prijungiant Karaliaučiaus sritį, nes toje teritorijoje lietuvių būtų 52%.⁴²

2. Politinė, visuomeninė bei ūkinė krašto santvarka, atitinkanti lietuvių tautos interesus bei istorines tradicijas, o taip pat ir įgalinanti pasireikšti individualią bei grupinę iniciatyvą ūkio, visuomenės bei politikos gyvenime.

3. Betarpiški, savarankiški ir galimai gausesni politiniai, ūkiniai, kultūriniai bei asmeniniai ryšiai su Vakarų pasauliu;

4. Kompaktinės tautinės visuomenės atstatymas bei jos struktūros visokeriopa konsolidacija; rusifikacijos bei kitokių asimiliacinių tendencijų eliminavimas;

5. Kūrybinės, kultūrinės bei religinės laisvės užtikrinimas.⁴³

35 Gureckas P. Algimantas *laisvės kovos metodiką peržiūrint* // Metmenys. 1965. Kn. 10. P. 140.

36 Rekašius Z. V. *Lietuvos perspektyvos politiniu ir kultūriniu požiūriu.* // Į laisvę. 1979. Nr. 76. P. 27.

37 Drunga K. *Naujų kelių į nepriklausomybę svarstymai* // Metmenys. 1965. Kn. 10. P. 147.

38 Gureckas P. Algimantas *laisvės kovos metodiką peržiūrint* // Metmenys. 1965. Kn. 10. P. 144.

39 Dr. Stiklorius A. J. *Būsimoji Lietuvai* // Aidai. 1983. Nr. 2. P. 81.

40 Gureckas A. *tautų apsisprendimas ir Rytų Europos taikos pagrindai* // Metmenys. 1979. Kn. 38. P. 175.

41 Venclova T. *Dabartinė Lietuvos demografinė padėtis ir jos etnografinių ribų klausimas* // Į laisvę. 1978. Nr. 74. P. 5,6,7.

42 Ten pat. P. 22.

43 Štomas A. *Politinė sąmonė Lietuvoje ir joje atsispindinčios ateities vizijos* // Į laisvę. 1978. Nr. 72. P. 12; Štomas A. *Laisvės horizontai.* – Vilnius. 2001. P. 92 – 93.

Viena vertus atrodytų viskas aišku: Lietuva turi būti savarankiška, kontroliuojanti savo politinį, kultūrinį ir ekonominį gyvenimą. Kita vertus, egzistavo ir tam tikras abejojimas, o gal realios padėties suvokimas, kad: “visiškai nepriklausoma, demokratinė Lietuva, kuri būtų laisva vesti vakarietiškai orientuotą užsienio politiką, dabartinėse sąlygose yra tokia nereali vizija, kad ją pristatydami mūsų politiniu tikslu svetimųjų akyse pasirodom iš realybės iškritusiais svajotojais, gi savo visuomenę stumiam į nusivylimą ir netikėjimą Lietuvos prisikėlimu”.⁴⁴

Ryšium su tuo išeivija pradėjo svarstyti palaipsnio nepriklausomybės siekimo variantus – atsirado nepilnos nepriklausomybės – autonominės valstybės statuso svarstymas, mat suvokimas, kad Lietuva buvo ir anksčiau priklausoma nuo Rusijos, o sovietmečiu vykdyta industrializacija dar labiau ją priartino prie savo didžiosios kaimynės, buvo gajus. Algimantas Gureckas teigdamas, kad dabartinė Lietuvos padėtis yra nepriimtina ir esant pagrindo reikia tikėtis geresnės padėties, kėlė retorinį klausimą: ko reikia siekti – visiškos nepriklausomybės ar gal tik geros autonomijos?⁴⁵ Čia pat jis teigė, jog toks tarpusavio, labiausiai ekonominis priklausomumas arba autonomija, turėjo būti svarstomas pasaulio politinės ir ekonominės raidos požiūriu ir vadovautis tiek Jungtinių Tautų Charta, tiek ir Visuotinė žmogaus teisių deklaracija⁴⁶. Taigi A. Gurecką būtų patenkinusi tokia autonomija, kokią tuo metu turėjo Rumunija ar Lenkija.

Tai, kad Lietuva, negalės egzistuoti izoliavusi save iš Rytų Europos konteksto ir, kad mažos tautos negali būti visiškai nepriklausomos ir atsiribojusios nuo išorės suvokė ir V. Rastenis, kurio žodžiais tariant: “mažos valstybės nepriklausomybė yra reliatyvi, nes absoliuti nepriklausomybė įmanoma tik absoliučioj izoliacijoj, Lietuvos vidaus santvarka negali būti sprendžiama, visai neatsižvelgiant bendros Rytų Europos situacijos”.⁴⁷

Bandant apibrėžti nepriklausomą Lietuvą vieni jos ateitį siejo su Jungtine Europa – Europos sąjunga, kuri užtikrintų tinkamą gyvenimą, o pavojaus metu ją ir apsaugotų⁴⁸, kiti kūrė kiek kitokias federacijas – politinius junginius, kuriuose nebūtų vienos dominuojančios tautos ir kur klausimas – priklausyti šiai naujai federacijai ar ne – būtų grindžiamas laisvu tautos apsisprendimu⁴⁹. Tokių siūlomų federacijų variantų buvo keletas: 1) išplėtos Europos, kuri apimtų visą Vakarų ir Rytų Europą. Tai lyg ir ta pati Jungtinė Europa; 2) rytų slavų (rusų, ukrainiečių ir gudų); 3) intermariumo (Vidurio ir Rytų Europos tautų tarp Vokietijos ir Rusijos; šią sąjungą lietuvių tarpe propagavo prof. K. Pakštas; 4) Baltijos sąjunga (Estijos, Latvijos ir Lietuvos su Prūsija ar be jos); 5) Senosios Lenkijos – Lietuvos Respublikos tautų (Lenkijos, Lietuvos, Gudijos ir Ukrainos, gal dar su Latvija ar net su Estija; ši vizija ypač mėgstama lenkų tarpe); 6) senosios LDK tautų (Lietuvos, Gudijos ir Ukrainos).⁵⁰ Tokiuose junginiuose, priklausomumas būtų grindžiamas abipusiu pasitikėjimu ir tautų apsisprendimo keliu, nei iš vienos tautos nebūtų atimta teisė pasirinkti dar kartą. Vieną kartą pasirinkus nepriklausomybę, antrą kartą būtų įmanoma rinktis sąjungą su kuria nors kita valstybe.⁵¹

Tokiose junginiuose, savaime suprantama ir tai pastebėjo šių siūlyimų autoriai Lietuva turėtų atsisakyti, kai kurių savo suverenumo teisių, o tokia ateities Lietuva nepatiko pilnutinės demokratijos šalininkams. Jiems atsakymą duoda A. J. Stiklorius: “išlaikytume tai kas mums brangiausia, būtent lietuvių kalbą, istoriją, kultūrą, mokslą ir meną”.⁵² Tai, kad įmanoma rinktis savo kultūrinį savarankiškumą ir L. Dambriūnui atrodo svarbiausias dalykas: “bet tas struktūros klausimas (ekonominės ar socialinės – aut. past.) yra antraeilis dalykas. Svarbiausias reikalas yra kultūrinis savarankiškumas bei nepriklausomumas, nes kultūra sudaro kiekvienos tautos savitumą”.⁵³ Tiesa, L. Dambriūno vizijose pritariama, vieno iš rusų disidentų mintims, kad žlugus Sovietų Sąjungai, Baltarusija, Pabaltijo valstybės ir Europinė Rusijos dalis galėtų sudaryti savotišką Rytų Europos federaciją, kuri turėtų būti tokio pobūdžio kaip Vakarų Europa. Tokioj

44 Gureckas P. Algimantas *laisvės kovos metodiką peržiūrint* // Metmenys. 1965. Kn. 10. P. 142.

45 Dambriūnas L. *dabartinė Lietuvos būklė ir kelias į ateitį* // Į laisvę. 1976. Nr. 68. P. 9.

46 Dambriūnas L. *dabartinė Lietuvos būklė ir kelias į ateitį* // Į laisvę. 1976. Nr. 68. P. 9.

47 Rastenis V. *Priverstinės revoliucijos padariniai Lietuvoje* // metmenys. 1960. Kn. 3. P. 44.

48 Dr. Stiklorius A. J. *Būsimoji Lietuvai* // Aidai. 1983. Nr. 2. P. 96.

49 Dambriūnas L. *dabartinė Lietuvos būklė ir kelias į ateitį* // Į laisvę. 1976. Nr. 68. P. 7.

50 Gureckas A. *Tautų apsisprendimas ir Rytų Europos taikos pagrindai* // Metmenys. 1979. Kn. 38. P. 164; Dambriūnas L. *dabartinė Lietuvos būklė ir kelias į ateitį* // Į laisvę. 1976. Nr. 68. P. 9.

51 Gureckas A. *Tautų apsisprendimas ir Rytų Europos taikos pagrindai* // Metmenys. 1979. Kn. 38. P. 169.

52 Dr. Stiklorius A. J. *Būsimoji Lietuvai* // Aidai. 1983. Nr. 2. P. 98.

53 Dambriūnas L. *dabartinė Lietuvos būklė ir kelias į ateitį* // Į laisvę. 1976. Nr. 68. P. 9.

federacijoj kiekvienos valstybės ekonominė bei socialinė struktūra būtų panaši. Ekonominė struktūra gali būti kapitalistinė ar socialistinė, bet kultūrinė politika, kiekvieno nario, galėtų būti skirtinga”⁵⁴.

Taigi suprato, kad valstybingumo atstatymas yra tik jų pačių rankose ir nulemtas Sovietų Sąjungos žlugimo, kurio niekas neprognozavo nors ir suvokė, kad tai anksčiau ar vėliau įvyks, išeiviai pradėjo svarstyti apie galimybę siekti socialistinės respublikos statuso, t.y. tik dalinai priklausyti nuo Maskvos. Kiti įvertinę Lietuvos geopolitinę padėtį, ateities Lietuvai siūlė rinktis ateitį arba Europos Sąjungoje arba kokioje nors kitoje federacinėje respublikoje, net ir su ta pačia Rusija. Tai jog Lietuva nors ir atgavusi nepriklausomybę bus priklausoma nuo savo didžiosios kaimynės suvokė ir tie išeivijos atstovai, kurie bandė prognozuoti vidaus gyvenimo politikos kryptis atgavus savarankiškumą

c) ateities Lietuvos vidaus santvarka

Senoji išeivijos karta, be abejo, tikėjo, kad tik išsilaisvinusi iš sovietinio jungo Lietuva pasuks kapitalistiniu keliu. Atkurs visas tas politinio ir viešojo gyvenimo formas, kokios buvo Nepriklausomoje Lietuvoje. Tą lyg patvirtintų ir S. Sužiedėlis, kurio nuomone, tokio klausimo svarstymas: “galėtų atsverti išeivijoje per daug išgalėjusį praeities idealizavimą, kuris gali išeivius nuvesti į bandymus atkurti politinę bei visuomeninę struktūrą, kuriai sąlygos jau seniai nebeegzistuoja.”⁵⁵ Šis klausimas, kokia santvarka turėtų būti, sulaukė mažiau spėliojimų nei klausimai apie galimybę išsilaisvinti, o greičiau apsiribojo teigimu, kad Lietuvos visuomenė ir ypač jaunoji karta, augusi komunizmo sąlygomis negrįš į senąją Nepriklausomos Lietuvos ūkinės ir politinės veiklos kelią, o greičiau pasuks kitu - savotišku socializmo ir demokratijos samplaikos. Šį spėjimą paremia, tiek V. Rastenio, S. Sužiedėlio, tiek A. Štromo Lietuvos politinio ir ekonominio – socialinio gyvenimo analizė. A. Štromas ragindamas kurti išeivijoje Lietuvos nepriklausomybės programą, siūlė aiškiai apsirėžti, kad: “Lietuvos valstybingumo atkūrimas pagrindu imant iki 1940 metų egzistavusią Konstituciją yra nerealistiškas uždavinys ir kad išeivija sau tokio uždavinio nekelia; parengtoji Lietuvos nepriklausomybės programa kelia sau tikslą numatyti tokias atkurto Lietuvos valstybingumo konstitucines formas, kurios maksimaliai adekvačiai atspindėtų įvykusių krašte per pastaruosius dešimtmečius pasikeitimų (ekonominių, socialinių, psichologinių ir pan.) atitinkamą įvertinimą.”⁵⁶ Reikia pasakyti, kad išeiviai svarstydami ateities politinę, ekonominę ir socialinę struktūrą, užėmė ankstesniam spėjimui (kad, Lietuva “pasuks atgal” ir tęs tarpukario vykdytą politiką) priešingą poziciją ir būsimąją santvarką išivaizdavo sąlygota ilgo sovietinio režimo. Tęstinumo idėją labiausiai palaikė VLIKas, kuris, 8 – ojo dešimtmečio pabaigoje lyg ir pradėjo siekti įvairių organizacijų susivienijimo ir bandė tartis su Lietuvos Diplomatinė tarnyba, dėl bendrų veiksmų: “Lietuvos valstybiniam tęstinumui sutvirtinti ir siekti jo pilnaties atkūrimo.”⁵⁷

Kodėl apie būsimą vidaus santvarką nebuvo kalbama galima tik spėti. Geriausios valstybinės santvarkos kūrimas galėjo būti praeitis etapas, pvz.: – “Pilnutinės demokratijos” svarstymai prasidėję dar Nepriklausomoje Lietuvoje, tęsėsi ir išeivijoje, antra egzistavo suvokimas, kad išeiviai neturi teisės primesti Lietuvai valstybinę struktūrą. Anot, B. Nemicko: ”kai ateis laikas ir susidarys sąlygos, gaivališkai rasis pats pirminis valstybės struktūros pagrindas, kurią lietuvių tauta palaipsniui išsipavidalins tokį, kokio ji pati geis.”⁵⁸ Ar tai buvo priežastys, kurios nulėmė tai, kad vidinės santvarkos kūrimo koncepcijos, kaip tarkim, išsilaisvinimo ir jo išlaikymo galimybės, sulaukė mažiau interpretacijų ar svarstymų, lieka neaiškų. Aišku tik viena, kad tie autoriai, kurie apie tai kalbėjo, ne tai kad siūlė, bet greičiau analizuodami ūkio padėtį ano meto Lietuvoje, bandė parodyti, kad A. Smetonos Lietuvos modelio, atgaivinti gali ir nepavykti.

V. Rastenis analizuodamas sovietų vykdomą politiką, joje išvelgė ir tam tikrų pavojų Lietuvos valstybingumo tęstinumui. Vienas iš jų: tylus visuomenės pritarimas, jai primetamoms socialinėms, ūkinėms ir visuomeninėms santvarkos būdams, kurie jau turi tokį išsiskirtumą, kad: “...iš Sovietų Sąjungoje esančios santvarkos atėmus primetamą fanatišką ideologiją su jos ūkinėmis – socialinėmis teorijomis, toji santvarka, nebūtų jau tokia bloga naujam ūkiniam bei politiniam tautų sambūviui, laiduojančiam joms savose

54 Ten pat. P. 7 – 9.

55 Sužiedėlis S. *Ateities Lietuvos santvarka pogrindžio spaudoje ir jos palyginimas su Vakarų pasaulyje vyraujančiomis nuotaikomis* // Ateitis. 1983. Nr. 1-2. P. 9.

56 Štromas A. *Laisvės horizontai*. – Vilnius. 2001. P. 349.

57 Nemickas B. *Kelias į Lietuvos nepriklausomybę* // Į laisvę. 1978. Nr. 72. P. 10; Štromas A. *Laisvės horizontai*. – Vilnius. 2001. P. 363.

58 Nemickas B. *Kelias į Lietuvos nepriklausomybę* // Į laisvę. 1978. Nr. 72. P. 10

teritorijose visišką kultūrinį savarankiškumą.⁵⁹ Anot V. Rastenio, priverstinės revoliucijos (sovietų, Lietuvoje, vykdomos socialinės, ūkinės ir visuomeninės reformos) padariniai pradėjo veikti lietuvius ir ypač jaunąją kartą. Savo straipsnyje jis mato ir tai, kad lietuvių tautos dalis, kuriai visgi pačiai teks pasirinkti kokioje santvarkoje ji norės gyventi, gali nebūtinai atsisakyti, tos, kurią jai perša svetimieji, t.y. Sovietų Sąjunga. Kokią Lietuvą, greičiausiai, norės matyti Lietuvoje užaugusi naujoji karta nusako V. Rastenis: “atsikračius rusų kompartijos ir biurokratijos, nepriklausomos Lietuvos idealas naujoje Lietuvos kartoje gali nebūti – valstybė su visai tokiais pačiais rekvizitais, kuriais didžiavosi ir gėrėjosi pirmoji Lietuvos respublika: absoliutus suverenumas (bent teritorijoje), diplomatiniai santykiai, sargybomis apstatytos valstybės sienos, muitinės, eksporto – importo licencijos, devizijų kontrolės priemonėmis nuo infliacijos saugojama nuosava valiuta, savomis jėgomis nepajėgiama moderniai apginkluoti sava kariuomenė”.⁶⁰

Tokią nuomonę, kaip visai pagrįsta, paremtų ir A. Štromas, kuris pasitraukė į Vakarų ne su pagrindine politinės emigracijos banga, o daug vėliau, jau prasidėjus disidentiniam sąjūdžiui Sovietų Sąjungoje. A. Štromas įnešė į jau pradedančią stabarėti išeivijos bendruomenę, ypač į liberalųjį jos sparną, naują suvokimą apie tai kas vyksta pačioje Lietuvos visuomenėje. Dėl to jo samprotavimai yra mums reikalingi mėginant nagrinėti Lietuvos ateities vizijas išeivijoje. Taigi A. Štromas, savo knygoje “Lietuvos politinė sąmonė ir joje atsispindinčios ateities vizijos” lyg ir antrintų V. Rasteniui, teigdamas, kad: “Lietuvoje (žinoma nepriklausomoje) turi būti įvesta santvarka, atitinkanti tautinius interesus bei tradicijas, bet beveik niekur nerasime reikalavimo, kad toji santvarka nustotų buvusi socialistinė.”⁶¹ Taigi, lyg ir išeitų, kad lietuviai Lietuvoje gali neskubėti grįžti prie senojo savarankiškumo modelio. Arba, pasak, A. Štromo, kuris analizuodamas disidentinę Lietuvos spaudą, prieina išvados, kad Lietuvoje, politine prasme norima įkurti: “...tokią gana savotišką socialistinę santvarką su daugiapartinė sistema (t.y., be vadovaujančios komunistų partijos rolės), su pilnom neribotom Katalikų Bažnyčios, o taip pat ir kitų religinių denomicijų bažnyčių teisėmis, pilna kelionių laisve, o taip pat visų pilietinių žmonių teisių saugia garantija,”⁶² arba kaip taikliai buvo suformulavęs S. Sužiedėlis: “solializmą suderintą su demokratija.”⁶³ Tuo lyg ir norėdamas pasakyti, kad socialistinė Lietuva, modifikuotoje Sovietų Sąjungoje, su tam tikra autonomija ar turinti satelitinį statusą, tokį, kokį turėjo Vidurio Europos tautos, nebūtų jau tokia didelė blogybė. Trumpiau tariant, kaip tai yra apibūdinęs ir V. Bagdonavičius Lietuva greičiausiai pasistengs išvengti: “...ir komunistinės ir kapitalistinės sąrangos trūkumų”.⁶⁴ Tai, kad ne pirminės svarbos klausimas Lietuvos visuomenei, skirtingai nei išeivijai, yra jos būsima santvarka, patvirtintų ir kitas A. Štromo teiginys, kad: “visiems Tarybų Sąjungos tautiniams judėjimams pirmaeiliai yra ne socialinės, bet nacionalinės egzistencijos klausimai”⁶⁵

Tokiom mintim atsirasti Lietuvoje V. Rastenis mato keletą priežasčių apie kurias reikėtų gal kiek daugiau pakalbėti. Jo teigimu, sovietai, arba kaip jis juos įvardino “priverstinės revoliucijos organizatoriai” specialiai Lietuvoje daro tai, kad nepriklausomybės atgavimas savaime taptų susijęs su atėmimu dalykų, kurie jau bus pasidarę gyvybiškai reikalingi.⁶⁶ Tie dalykai tai – pramonės plėtimas, kuris Lietuvos ūki, daro priklausomą nuo Rusijos gamtinių išteklių ir žemės ūkio sistemos centralizavimas valstybės rankose.⁶⁷

Žemės nuosavybės monopolio suvalstybinimas, gal ir iššauktų negatyvią reakciją, jei ne su juo susijęs veiksnys, o būtent – gyvenviečių steigimas, prie stambesnių kolūkių, kuris vizualiai lyg ir išpildo seną, dar Nepriklausomoje Lietuvoje gyvenusių ūkininkų, svajonę, gyventi jei ne mieste, tai bent panašų gyvenimą, o be to ir tai, kad didžioji dalis vienkienių valdytojų yra ištremti į Sibirą ir tik maža dalis jų sugrįžo.⁶⁸ Tai V. Rasteniui leidžia teigti, kad: “Lietuvos visuomenė, jeigu net dabar tučtuojau išsilaisvintų nuo priverstinės revoliucijos vykdymo, vargu ar būtų linkusi stambesnius nedalijamus ūkinius vienetus perduoti individualion nuosavybėn: vakarietiškai tvarkomi kooperatyvai ar masinio pobūdžio, ypač atitinkamuose vietose dirbančiųjų sudarytos akcinės bendrovės, tur būt, daug lengviau susilauktų visuotinio palaiminimo

59 Rastenis V. *Priverstinės revoliucijos padariniai Lietuvoje* // metmenys. 1960. Kn. 3. P. 44.

60 Ten pat. P. 44.

61 Štromas A. *Politinė sąmonė Lietuvoje ir joje atsispindinčios ateities vizijos* . P. 54.

62 Ten pat. P. 55.

63 Sužiedėlis S. *Ateities Lietuvos santvarka pogrindžio spaudoje ir jos palyginimas su Vakarų pasaulyje vyraujančiomis nuotaikomis* // Ateitis. 1983. Nr. 1-2. P. 14.

64 Bagdanavičius V. *Kokia bus santvarka komunizmui žlugus* // Tėvynės sargas. 1979. Nr.2. P. 30.

65 Štromas A. *Politinė sąmonė Lietuvoje ir joje atsispindinčios ateities vizijos* . P. 53.

66 Rastenis V. *Priverstinės revoliucijos padariniai Lietuvoje* // Metmenys. 1960. Kn. 3. P. 43.

67 Ten pat. P. 39.

68 Ten pat. P.

savininkų vaidmeniui atlikti.”⁶⁹ Stebina V. Rastenio, Lietuvos visuomenės nuomonės pažinimas ir jo sugebėjimas atspėti ateitį 1960 metais. Kiek šios idėjos pasiteisino Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, manau, mes visi galime pastebėti. 1983 m. S. Sužiedėlis analizuodamas disidentinę Lietuvos spaudą irgi pastebi, kad tokia žemės ūkio sistema, kuri būtų nuosavybės ir valstybinio ūkio mišinys ir pranoktų dabartinę kolūkinę sistemą, būtų lietuviams priimtina.⁷⁰ Tokia žemės ūkio sistema, kurią abu nušviečia, reikia manyti, nei V. Rasteniui, nei S. Sužiedėliui nėra priimtina, tačiau tuo lyg ir patvirtinama nuomonė, kad vargu ar valstybingumą atgavusi Lietuva pasuks į praeitį. Tuo labiau, kad ir sovietai pačiame krašte stengdamiesi kompromituoti žmonių akyse nepriklausomybės idėją ir ją ginančių lietuvių pastangas, stengiasi parodyti, nepriklausomybės laikotarpio tikrus ar tariamu trūkumus bei ydas ir įtikinėja, kad nepriklausomybininkų vienintelis siekimas esąs – “gražinti praeitį”.⁷¹

Ne vienam išeiviui, bandžiusiam įsivaizduoti ar pavaizduoti, o greičiau paspėlioti, kokia Lietuva turėtų būti, vienokiu ar kitokiu keliu atgavusi nepriklausomybę, buvo aišku, kad: “galutinių politinių tikslų – geriausios valstybės ir visuomenės santvarkos – visoje lietuvių tautoj niekada nepavyks pasiekti.”⁷² [72] Todėl daugelis, stengėsi atskirti valstybės režimo ir visuomenės santvarkos klausimus nuo bendro tautai tikslo atstatyti savo valstybę. Daugelis išeivių labiau buvo linkę analizuoti, kada baigs egzistavimą Sovietų Sąjunga, Lietuvos ateities vizijų spėliojimą atidėdami į šalį.

III. Išvados

1.7 – 8 – amė XX a. dešimtmečiuose išeivijos kovoje dėl Lietuvos suverenumo atstatymo, kilo kitokio pobūdžio kova: ne karo tarp Vakarų ir Rytų laukimas, ne tikėjimas tarptautinių bendrijų gerais norais, bet neišvengiamas Sovietų Sąjungos žlugimas. Sovietų Sąjungos žlugimo priežastys buvo matomos daug kur, vieni galvojo, kad jos galas ateis su lig Kinijos – Sovietų Sąjungos karo pradžia, antri žlugimo priežastys matė sovietiniame disidentiniame sąjūdyje ar tautiniame nacionalizme, kuris Kremlui buvo didelis galvosūkis.

2. Pagrindinis išeivijos tikslas nepriklausoma Lietuva, kontroliuojanti savo politinį, kultūrinį ir ekonominį gyvenimą, pasibaigus partizaniniam karui, o okupacijai užsitęsus ilgiau nei buvo manyta, pradėjo žlugti. Atsirado suvokimas, kad po tiek metų visiškai nepriklausoma, demokratinė Lietuva, kuri būtų laisva vesti vakarietiškai orientuotą užsienio politiką, dabartinėse sąlygose yra nereali vizija. Ryšium su tuo išeivija pradėjo svarstyti palaipsnio nepriklausomybės siekimo variantus - atsirado nepilnos nepriklausomybės – autonominės valstybės statuso svarstymas, mat suvokimas, kad Lietuva buvo ir anksčiau priklausoma nuo Rusijos, o sovietmečiu vykdyta industrializacija dar labiau ją priartino prie savo didžiosios kaimynės, buvo gajus.

3. Keičiantis Europai, jai einant vieningos Europos kūrimo keliu tarp Lietuvos išeivių irgi atsirado svarstymai apie Lietuvos vietą joje. Vieni valstybingumą atkūrusią Lietuvą buvo linkę matyti Europos Sąjungoje ar kokioje kitoje federacijoje. Tokių jungtinių valstybių modelių buvo pateikta keletas nuo sąjungos su europine Rusijos dalimi iki istorinės Lietuvos ar Lietuvos – Lenkijos respublikos sienomis. Sienų klausimas irgi buvo iškeltas. Buvo manančių, kad rytprūsiai (Kalinigrado sritis) etniškai priklauso Lietuvai ir tokios Lietuvos atstatymas yra pagrįstas. Svarbiausias dalykas sudarant vienokius ar kitokius politinius valstybinius junginius – kultūrinė autonomija. Socialinė – ekonominė santvarka buvo antraeilis dalykas.

4. Praėjus daugiau kaip 30 metų nuo okupacijos, įsivyravo nuostata, bent liberalų tarpe, kad Lietuvos valstybingumo atkūrimas pagrindu imant iki 1940 metų egzistavusią Konstituciją yra nerealistiškas uždavinys. Svarstydami ateities politinę, ekonominę ir socialinę struktūrą, išeiviai spėjimui, kad Lietuva “pasuks atgal” ir tęs tarpukario vykdytą

⁶⁹ ten pat. P. 39.

⁷⁰ Sužiedėlis S. *Ateities Lietuvos santvarka pogrindžio spaudoje ir jos palyginimas su Vakarų pasaulyje vyraujančiomis nuotakomis* // Ateitis. 1983. Nr. 1-2. P. 9.

⁷¹ Rastenis V. *Priverstinės revoliucijos padariniai Lietuvoje* // Metmenys. 1960. Kn. 3. P. 46.

⁷²[72] Gureckas A. *Tautų apsisprendimas ir Rytų Europos taikos pagrindai* // Metmenys. 1965. Kn. 10. P. 144..

politiką, nežiūrint jog tai lyg ir buvo linkęs propaguoti VLIKas, užėmė priešingą poziciją ir būsimąją santvarką įsivaizdavo sąlygota ilgo sovietinio režimo. Analizuojant tuometinę ūkinę, politinę ir socialinę padėtį Lietuvoje, atsirado suvokimas, o gal greičiau spėjimas, kad kurdamą naują valstybinę santvarką Lietuva greičiausiai pasistengs išvengti ir komunistinės ir kapitalistinės sąrangos trūkumų. Ir bandys kurti savotišką socializmo suderinto su demokratija modelį.

5. Ne vienam išeivijos atstovui, bandžiusiam įsivaizduoti ar pavaizduoti, o greičiau paspėlioti, kokia Lietuva turėtų būti, vienokiu ar kitokiu keliu atgavusi nepriklausomybę, buvo aišku, kad galutinių politinių tikslų – geriausios valstybės ir visuomenės santvarkos – visoje lietuvių tautoj niekada nepavyks pasiekti. Todėl daugelis, stengėsi atskirti valstybės režimo ir visuomenės santvarkos klausimus nuo bendro tautai tikslo atstatyti savo valstybę. Daugelis išeivių labiau buvo linkę analizuoti, kada baigs egzistavimą Sovietų Sąjunga, Lietuvos ateities vizijų spėliojimą atidedami į šalį.

Literatūros sąrašas

Publikuoti šaltiniai

1. Bagdanavičius V. *Kokia bus santvarka komunizmui žlugus* // Tėvynės sargas. 1979. Nr.2.
2. Drunga K. *naujų kelių į nepriklausomybę svarstymai* // Metmenys. 1965. Kn. 10.
3. Dambriūnas L. *Dabartinė Lietuvos būklė ir kelias į ateitį* // Į laisvę. 1976. Nr. 68.
4. Gureckas A. *Laisvės kovos metodiką peržiūrint* // Metmenys. 1965. Kn. 10.
5. Gureckas A. *Tautų apsisprendimas ir Rytų Europos taikos pagrindai* // Metmenys. 1979. Kn. 38.
6. Kasulaitis J.A. *Valstybingumas politinės emigracijos fone* // Aidai. 1968. Nr.2. P. 50.
7. Kojelis J. *1973 metai Lietuvos laisvinimo veikloje* // Į laisvę. 1974 Nr. 60.
8. Nemickas Br. *Kelias į Lietuvos nepriklausomybę* // Į laisvę. 1978. Nr. 72 (109).
9. Nemickas Br. *Lietuvos išlaisvinimo politinės veiklos apžvalga* // Naujoji viltis. 1970. Nr. 1.
10. Rastenis V. *Priverstinės revoliucijos padariniai Lietuvoje* // metmenys. 1960. Kn. 3.
11. Rekašius V. Z. *Lietuvos perspektyvos politiniu ir kultūriniu požiūriu* // Į laisvę. 1979. Nr. 76 (113).
12. Sabaliūnas L. *Lietuvos laisvinimo klausimu* 6.
13. Sabaliūnas L. *Lietuvos laisvinimo klausimu* // P. 38.
14. Stiklorius A. J. *Būsimoji Lietuva* // Aidai. 1983. Nr. 2.
15. Sužiedėlis S. *Ateities Lietuvos santvarka pagrindžio spaudoje ir jos palyginimas su Vakarų pasaulyje vyraujančiomis nuotaikomis* // Ateitis. 1983. Nr. 1-2.
16. Šmulkštys J. *Mitai ir Lietuvos laisvinimas* // Metmenys. 1966. Kn. 11.
17. Štromas A. *Politinė sąmonė Lietuvoje ir joje atsispindinčios ateities vizijos* // Į laisvę. 1978. Nr. 72.
18. Venclova T. *Dabartinė Lietuvos demografinė padėtis ir jos etnografinių ribų klausimas* // Į laisvę. 1978. Nr. 74.
19. Zundė Pr. *Ar mūsų kelias veda į laisvę* // Metmenys. 1965. Kn. 10.

Literatūra

1. Štromas A. *Laisvės horizontai*. – V. 2001.
2. Dapkutė Daiva *Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genezė*. – V. 2002.

Priedai

Jonas V. Bagdanavičius (1908.12.26) – kunigas marijonas, visuomenės veikėjas. 1936 m. baigė Vilkaviškio kunigų seminariją. 1939 m. VDU įgijo teologijos licenciatą. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją. Vadovavo Bavarijos, vėliau Miuncheno lietuvių sąjungai. 1949 m. persikėlė į JAV. 1951 – 58 dienraščio “Draugas” vyr. Redaktorius. 1964 – 67 m. Lietuvių žurnalistų sąjungos centro pirmininkas. LKMA Čikagos

židinio vienas iš steigėjų, 1956 m. ir jo vadovas. 1951 – 58, 1970 – 95 m. Lietuviškos knygos klubo vedėjas. Dalyvauja Lietuvių istorijos draugijos, Ateitininkų federacijos, JAV LB veikloje. LF rėmėjas. Pasaulio lietuvių katalikų bendrijos valdybos narys.

Leonardas Dambriūnas (1906.2.5. – 1976.11.24) – kalbininkas, visuomenininkas. 1934 baigė VDU Humanitarinių mokslų fakultetą. Nuo 1920 m. priklausė ateitininkams. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją. 1949 m. persikėlė į JAV. 1961 – 68 “Gimtosios kalbos” redaktorius. Dalyvavo JAV LB (Vašingtono apylinkės steigėjas ir vicepirmininkas) ir PLB veikloje (Kultūros tarybos vicepirmininkas), buvo Ateitininkų federacijos tarybos narys.

Karolis Drunga (1919.3.13. – 1987) – chemikas, visuomenės veikėjas. 1941 m. VU įgijo chemiko diplomą. Vienas Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos steigėjų, 1941 m. Birželio sukilimo dalyvis, VLIKO Lietuvoje narys. 1946 – 47 m. vėl VLIKO bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio užsienio delegatūros narys, vienas Lietuvių rezistencinės santarvės steigėjų, jos vykdomojo komiteto narys. 1956 – 59 m. buvo Vokietijos LB krašto tarybos ir valdybos narys, 1958 – 59 m. – pirmininkas. 1959 m. persikėlė į JAV. Buvo JAV LB Čikagos apygardos valdybos narys, pirmininkas. “Akiračių”, “Metmenu” redakcijų narys, Santarvės, Vienybės bendradarbis.

Algimantas P. Gureckas (1923.6.2.) – teisininkas, ekonomistas, visuomenės veikėjas. 1941 – 43 m. VU studijavo teisę. Dalyvavo pogrindžio veikloje, 1940 – 44 m. LLKS narys. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją. 1949 m. baigė teisę Tubingeno universitete. 1954 m. baigė Connecticuto universitetą (sąsąkaityba), 1961 m. gavo verslo magistro laipsnį Niujorko universitete. Aktyviai dalyvauja PLB veikloje: 1965 – 67 m. ryšininko su VLIKu antrininkas, 1977 – 80 m. valdybos atstovas Vašingtone, 1979 m. atstovas prie VLIKO valdybos, 1988 – 90 m. valdybos vicepirmininkas tarptautiniams reikalams, 1990 – 92 m. visuomeniniams reikalams. VLIKO įgaliotinis palaikyti ryšiams su Kinija (1976 – 79). Veikia JAV LB: 1969 – 81 m. Krašto valdybos atstovas Vašingtone, 1981 – 87 Krašto valdybos atstovas tarptautiniams reikalams ir visuomeninių reikalų tarybos pirmininko pavaduotojas, 1987 – 88 m. Krašto valdybos vicepirmininkas tartautiuniams reikalams. 1991 – 94 m. Lietuvos misijos prie JT Niujorke patarėjas. 1991 birželį – liepą dirbo Lietuvos AT patarėju politikos ir teisės klausimais. Nuo 1994 m. Lietuvos ambasados JAV patariamiosios tarybos narys.

Jonas A. Gailiūšis (1928.6.28 – 1992.1.15) – spaudos darbuotojas, visuomenės veikėjas. Augsburgėje baigė gimnaziją, vadovavo ateitininkams, redagavo jų laikraštį “Žiburiai”. 1935 m. baigė VDU teisių fakultetą. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją. 1949 m. persikėlė į JAV. Vokietijoje įsijungė į krikščionių demokratų sąjungos veiklą, bendradarbiavo su > Krupavičiumi. 1964 – 73 m. buvo šios sąjungos centro komiteto pirmininkas, sąjungos biuletenio redaktorius. 1955 – 61 m. redagavo žurnalą “Jaunimo žygiai”, 1984 – 92 – “Tėvynės sargas”. Veikė ALTe, BALFe, Lietuvos Vyčiuose, VLIKe.

Juozas Kojelis (1916.2.2.) – Filologas, žurnalistas, visuomenės veikėjas. 1940 m. baigė Vilniaus universitetą (klasikinė filologija). Nuo 1928 m. priklauso ateitininkų organizacijai. 1949 m. persikėlė į JAV. Mokytojavo lituanistinėse mokyklose. Aktyviai dalyvavo JAV LB veikloje: buvo Tarybos, Krašto valdybos, Vakarų Los Angeleso apylinkės pirmininkas. Taip pat veikė lietuvių fronto bičiuliuose, ALTe, Respublikonų partijoje.

Bronius Nemickas (1909.1.2.) – teisininkas, visuomenės veikėjas. Teisės daktaras (1947). Nuo 1933 m. priklausė Jaunosios Lietuvos sąjungai, buvo Kauno skyriaus vadovas, 1935 – 36 centro valdybos narys. 1944 m. pasitraukė į Berlyną, organizavo VLIKO delegatūrą, buvo jos generaliniu sekretoriumi, 1946 – 49 m. Lietuvių tautinio sąjūdžio valdybos vicepirmininkas. 1949 m. atvyko į JAV. Dirbo daugelyje politinių ir visuomeninių organizacijų: Lietuvos laisvės komitete (nuo 1951 m., apie 40 m. pirmininkas), ALTe, ALTS (tarybos narys, valdybos vicepirmininkas), PLB (tarybos narys, prezidiumo vicepirmininkas, garbės teismo narys), JAV LB (tarybos narys, garbės teismo narys ir pirmininkas). Lietuvos nepriklausomybės talkoje (valdybos narys ir pirmininkas), VLIKe (vicepirmininkas), Pavergtųjų tautų komitete (narys ir vicepirmininkas).

Vincas Rastenis (1905.1.16 – 1982.2.5) – teisininkas, žurnalistas, politikos ir visuomenės veikėjas. Besimokydamas Utenos gimnazijoje veikė Šaulių ir Ateitininkų sąjungose, Blaivybės draugijoje. Nuo 1927 priklausė Lietuvių tautininkų sąjungai (1931 – 35 m. valdybos generalinis sekretorius). 1948 m. persikėlė į JAV. 1948 – 51 “Dirvos” redaktorius bei leidėjas, nuo 1952 m. Laisvosios Europos komiteto Niujorke, Spaudos ir organizacijų skyriaus vyr. Redaktorius. Dalyvavo visuomeninėje veikloje: 1949 – 51 m. ALTS vicepirmininkas, 1950 – 56 m. ALTo narys, 1952 – 58 m. Lietuvių tautinio sąjūdžio, 1954 – 57 m. Lietuvių žurnalistų sąjungos, 1955 – 61 m. Lietuvos nepriklausomybės talkos pirmininkas, 1968 – 80 m. “Akiračiuose” tvarkė skiltį “Atodairai”.

Zenonas Rekašius (1928) – elektrotechnikos inžinierius. Ph. D. (1960 m.) su kitais 1954 m. įsteigė Lietuvių studentų sąjungą Santara. Nuo 1968 m. žurnalo “Akiračiai” redaktorius.

Arvydas J. Stiklorius (1914.4.29 – 1999.11.28) – teisininkas. Teisės daktaras (1953). 1937 m. baigė Berlyno universiteto Teisių fakultetą, Vokietijoje. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją. 1948 – 50 m. IRO teisinis patarėjas Miunchene. 1950 persikėlė į JAV. 1950 m. persikėlė į JAV. Dalyvavo JAV LB, VLIKo (ilgametis valdybos narys, nuo 1970 m. valdybos sekretorius) veikloje.

Julius Šmulkštys (1930.5.27) – politologas, visuomenės veikėjas. Ph. D. (1963). 1949 m. persikėlė gyventi į JAV. 1951 – 53 m. Amerikos lietuvių studentų sąjungos 9vienas jos įkūrėju), centro valdybos narys, vicepirmininkas, išdininkas. Nuo 1954 m. Santaros (šios organizacijos vienas įkūrėju), vėliau Santaros – Šviesos federacijos centro valdybos narys, vicepirmininkas. Nuo 1998 m. buvo LR Prezidento V. Adamkaus patarėjas. Prezidento tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti narys.

Aleksandras Štromas (1931.4.4. – 1999.6.12) – teisininkas, politologas. 1941 – 43 m. kalintas Vilijampolės gete. 1947 – 48 Vilniaus, 1948 – 52 m. Maskvos universitetuose studijavo teisę. Daugelio tarptautinių asociacijų, Lituanistikos instituto, Pasaulio lituanistų asociacijos narys. Aktyviai dalyvavo atkuriant Lietuvos Nepriklausomybę. 1973 m. emigravo į Angliją. Pagarsėjo kaip sovietinės sistemos kritikas, dalyvavo ir skaitė pranešimus, įvairiuose tarptautinėse konferencijose. Aktyviai dalyvavo lietuvių emigrantų veikloje, Santaros – Šviesos federacijos veikloje.

Tomas Venclova (1937.9.11.) – poetas, literatūrologas, vertėjas, publicistas. Ph. D. (1985). Bendravo su Rusijos disidentais, atvirai dėstė antikomunistines pažiūras, todėl patyrė varžymų. 1975 m. savo politines pažiūras išdėstė atvirame laiške Lietuvos KP CK, prašydamas leidimo emigruoti į Vakarų. 1976 m. įstojo į Lietuvos Helsinkio grupę; po šios grupės spaudos konferencijos gavo leidimą išvykti. 1977 m. atvyko į JAV. Tais pačiais metais SSRS AT dekretu atimta sovietinė pilietybė. LRP narys (1979 – 82 m.) vicepirmininkas). PEN klubo narys (nuo 1977 m.; yra lietuvių ir egzilų skyrių valdybų narys). AABS narys (1989 – 91 m. prezidentas).

Pranas Zundė (1923.11.26) – inžinierius. Ph.D. (1968). Dalyvavo lietuvių visuomeninėje veikloje. 1949 – 56 m. Vokietijos LB Krašto valdybos pirmininkas. 1949 – 60 m. tarybos narys. VLIKo narys. 1960 m. persikėlė į JAV. 1963 m. PLB seime Toronto atstovas. 1988 ir 1989 m. dirbo Lietuvos MA. 1989 m. VDU Atkuriamojo senato narys. Priklauso Amerikos informacijos mokslo, Amerikos semiotikos, AABS, Sigma Xi draugijoms.